

HEIDI HÄRKÖNEN, HENNI ALAVA, MATTI ERÄSAARI,
TUOMAS TAMMISTO, JUKKA JOUHKI JA HENRI WEIJO

ETNOGRAFISEN TUTKIMUKSEN EETTISEN ARVIOINNIN ERITYISPIIRTEET

Etnografisen tutkimuksen tuottama aineisto on kulttuurisesti ja historiallisesti erityistä ja sen keskiössä ovat tutkijan ja tutkittavien yhdessä muodostamat tulkinnat ja näkökulmat. Etnografian erityispiirteet tulisi huomioida tutkimuksen eettisessä arvioinnissa.

Etnografia on tiedon tuottamisen tapa, joka perustuu yleensä pitkäaikaiselle, luottamukselliselle vuorovaikutukselle tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien ihmisten välillä. Etnografisessa tutkimuksessa tutkija osallistuu pitkäkestoisesti havainnoiden ihmisten arkielämään tietyssä kontekstissa.

Tällainen tutkimus voi käsitellä vaikkapa perinteisten simpukkarahojen käyttöä melanesialaisissa kyläyhteisöissä tai kivun kokemusta suomalaisessa sairaanhoidossa, mutta aivan yhtä hyvin tutkimus voi käsitellä monipaikkaista siirtolaisten seuraamista valtioiden ja maanosien läpi. Menetelmän

tavoitteena on ymmärtää ja kokea asioita tutkimukseen osallistuvien ihmisten näkökulmasta yhdessä heidän kanssaan.

Etnografinen tutkimus rakentaa monisyistä ymmärrystä siitä, miten erilaiset ihmiset kokevat kulttuurisia, teknologisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä ja prosesseja. Tästä johtuen etnografinen tutkimus käsittelee usein sensitiivistä ja intiimiä tietoa tutkimukseen osallistuvien ihmisten elämästä. Aineiston keruun ja käytön eettinen arviointi on etnografiassa jatkuvasti läsnä.

Eettisten lupa- ja arviointiprosessien yleistyessä ja tutkimusta rahoittavien ja suorittavien instituutioiden pyrkiessä yhtenäistämään

Jukka Jouhki (kuvassa keskellä lapsi olkapäällään) tutki kenttätyömatkallaan Intiassa kännyköiden käyttöä etnografisen metodin avulla: hän haastatteli ihmisiä ja havainnoi kännyköiden käyttöä julkisilla paikoilla.

Etnografinen tutkimus rinnastuu journalismiin, jolle on myös tunnusomaista tekijän luovuttamaton vastuu keräämästään aineistosta.

eettisiä arviointiprosessejaan etnografinen tutkimus on kuitenkin jäänyt vaikeaan väli-käteen: tutkimusetiikkaa arvioivat tahot eivät tunnista etnografisen tutkimuksen erityispiirteitä ja kyseenalaistavat siksi usein etnografisen metodologian käyttämisen.

ETNOGRAFINEN TUTKIMUSPROSESSI

Etnografisen tutkimuksen tuottama aineisto on kulttuurisesti ja historiallisesti erityistä ja sen keskiössä ovat tutkijan ja tutkittavien yhdessä muodostamat tulkinnat ja näkökulmat. Etnografinen tieto vaatii tutkijalta osallistumista tutkittavien ihmisten elämään tilanteissa, jossa monet asiat eivät ole tutkijan itsensä hallittavissa.

Etnografinen tutkimus perustuu ensisijaisesti osallistuvaan havainnointiin ja muihin sitä tukeviin menetelmiin (muun muassa valokuvat, syvähaastattelut, kyselyt ja arkistoaineistot), joita käytetään tutkimusaiheesta riippuen. Sen tuottama tieto on vahvasti tutkijaan henkilöitynyttä ja asteittain kertynyt-

tä ymmärrystä, joka on muotoutunut käytännön toiminnan kautta.

Tutkijan rooli vaihtelee erilaisissa havainnointitilanteissa: toisissa tutkija osallistuu aktiivisesti toimintaan, toisissa taas toimii hiljaisena tarkkailijana. Tämä vaikuttaa siihen, minkälaisia havaintoja ja minkä tyyppistä dokumentointia eri tilanteissa on mahdollista tehdä.

Havainnoinnin aikana tai pian sen jälkeen tutkija tekee muistiinpanoja, joiden pohjalta hän kirjoittaa mahdollisimman yksityiskohtaisia merkintöjä kenttäpäiväkirjaan. Kenttäpäiväkirjassa kuvataan tutkimusaiheeseen liittyviä havaintoja ja reflektoidaan tilanteita, niiden herättämiä tunteita ja ajatuksia sekä tutkijan roolia. Lisäksi tutkija pohtii kenttäpäiväkirjoissaan sitä, miten tehdyt huomiot muuttavat tai täydentävät aiempia havaintoja sekä tutkimuksen myötä karttuvaa ja muuttuvaa käsitystä tutkimusaiheesta.

Etnografisessa tutkimuksessa tutkija pyrkii rakentamaan luottamuksellisen suhteen tutkimukseen osallistuvien ihmisten kanssa.

Patrick Riete, Tuomas Tammisto ja Bernard Maktman kaatavat puun tukiaseman tieltä Toimtopin kylässä Papua-Uudessa-Guineassa.

Etnografinen aineisto syntyy näissä ihmisten välissä suhteissa, ja tutkija kantaa vastuun siitä, ettei tutkittaville koidu tutkimukseen osallistumisesta haittaa.

Tässä mielessä etnografinen tutkimus rinnastuu journalismiin, jolle on myös tunnusomaista tekijän luovuttamaton vastuu keräämästään aineistosta. Samalla etnografinen tutkimus myös eroaa merkittävästi jour-

nalismista siinä mielessä, että etnografisen tutkimuksen edellyttämän ymmärryksen kehittyminen vaatii yleensä suhteellisen pitkäaikaisen sitoutumisen tiettyihin ihmisiin.

ETNOGRAFISEN AINEISTON OMINAISPIIRTEITÄ

Etnografinen tutkimusaineisto poikkeaa eksaktien tieteiden datasta, jonka ymmär-

täminen on mahdollista irrallaan tutkimuskohteesta tai ilman tutkimuksen tehnyttä tutkijaa. Monet tutkimuseettiset ohjeistukset perustuvat ensisijaisesti tällaisen datan säätelyyn.

Yksi etnografisen aineistonkeruun ominaispiirre on se, että se on lähtökohtaisesti ennakkoon rajaamatonta. Hyvässä etnografisessa tutkimuksessa tutkimuskysymykset tarkentuvat tilanteiden muuttuessa ja tiedon syventyessä, minkä vuoksi etnografisen aineiston rajoja on mahdotonta määrittellä tarkasti ennen tutkimuksen tekemistä. Etnografinen tutkimusaineisto pyrkii tyypillisesti olemaan mahdollisimman laaja-alaista: tiettyä asiaa yritetään ymmärtää kokonaisvaltaisesti ja kontekstuaalisesti.

Tämän vuoksi aineiston tarkka määrittäminen ennen tutkimusta ei ole etnografisen tutkimuksen kohdalla mielekäästä. Laaja-alaisen ja avoimen aineiston keruun vuoksi tutkija ei pysty myöskään tutkimuksen alkuvaiheessa tarkasti määrittelemään millaisia julkaisuja aineiston pohjalta syntyy, millä aikataululla, ja miten eri julkaisuissa yhdistellään eri aineistotyyppisiä.

Etnografisen tutkimusaineiston, ja etenkin tutkijan kenttäpäiväkirjan, avaaminen muuhun käyttöön ei usein ole mahdollista, sillä aineiston ymmärtäminen edellyttää tutkimuksen aikana kertynyttä taustatietoa ja ymmärrystä kontekstista, paikallisista vuorovaikutussuhteista ja ihmisten henkilöhisto-

riasta; tietoa, joka rakentuu tietyissä henkilökohtaisissa tutkimusprosesseissa. Tästä syystä etnografisia aineistoja ei lähtökohtaisesti pyydetä jaettavaksi tai nähtäväksi esimerkiksi julkaisujen vertaisarvioinnissa, toisin kuin muiden menetelmien kohdalla on ihmistieteissä lisääntyvässä määrin tapana.

Kun tutkija työskentelee pitkään samalla alueella, on etnografinen aineisto kumulatiivista eli se rakentuu tutkijan aiemman tutkimuksen päälle. Tällöin aiemmin kerätty aineisto on tärkeä vertailukohta uudelle tutkimukselle ja mahdollistaa pitkittäistutkimuksen.

Lisäksi, koska etnografinen tieto on historiallisesti erityistä ja tuotettu vuoropuhelussa tiettyjen ihmisten, näkökulmien, tulkintojen ja teoreettisten keskustelujen kanssa, sitä voidaan lähestyä myöhemmin uudenlaisten kysymysten avulla sekä löytää siitä tuoreita näkökulmia ja historiallista syvyyttä tutkituun asiaan. Etnografista aineistoa saatetaan käyttää julkaisuissa vielä vuosikymmeniä sen keräämisen jälkeen. Tästä syystä etnografisten aineistojen säilyttäminen ilman aikarajoituksia on tärkeää ja perusteltua.

ETNOGRAFISEN TUTKIMUKSEN PROSESSUAALINEN ETIIKKA

Antropologien ja muuta pitkäkestoista etnografista osallistuvaa havainnointia harjoittavien tutkijoiden työtä ohjaavat tutkimusetiikan perusperiaatteita tarkentavat eettiset

Tutkimussuunnitelmasta tulee käydä ilmi, miten tutkija minimoi riskit ja estää aineiston väärinkäytön tutkimuksen aikana ja sen jälkeen.

säännöt, joissa otetaan huomioon etnografisen tutkimuksen erityispiirteet. Näistä säännöistä käydään tutkimusalojen sisällä jatkuvaa kriittistä keskustelua, jonka valossa säännöistä tarkennetaan, eikä niiden sisältöä voida pelkistää yksinkertaisiksi kielloiksi ja käskyiksi.

Etnografisessa tutkimuksessa eettinen arviointi on jatkuvaa, eikä sitä voi kuitata tutkimuksen alussa tehtävällä arvioinnilla. Etnografian ammattitaitoon kuuluu läpi tutkimusprosessin jatkuva eettinen reflektio ja neuvottelu tutkimukseen osallistuvien kanssa.

Etnografisessa tutkimuksessa suostumus nähdään prosessuaalisena, toisin kuin ihmisiin kohdistuvissa tutkimuksissa yleensä. Ennen tutkimuksen aloittamista etnografista tutkimusta harjoittava tutkija tyypillisesti selostaa tutkimuksensa perusteita erilaisille sidosryhmille, kuten viranomaisille ja tutkimuseettisille elimille sekä tutkittaville yhteisöille ja yksilöille, joilta tutkija saa viime kädessä tutkimukselleen luvan.

Siten, vaikka tutkijalla voi olla huomattavaa näennäistä valtaa akateemisen statuksensa vuoksi, tutkimukseen osallistuvilla ihmisillä on merkittävä rooli tutkimuksen kulun, kontekstin ja prioriteettien määrittämisessä osana dialogista, vastavuoroista suhdetta. Tutkimukseen osallistuvien ihmisten suostumus varmistetaan paikallisesti mielekkäillä tavoilla perustuen ennen kaikkea avoimeen ja jatkuvaan kommunikaatioon.

Esimerkiksi ihmistieteissä yleisesti käytetyt muodolliset suostumuslomakkeet voivat tuntua tutkimukseen osallistuvista ihmisistä uhkaavilta, monimutkaisilta ja siten luotamusta rapauttavilta. Erityisesti poliittisesti arkaluontoisissa konteksteissa ihmisten nimien ja tietojen kerääminen voi jopa asettaa heidät vaaraan. Tämän vuoksi etnografiseen tutkimukseen osallistuvien on voitava ilmaista suostumuksensa heille parhaiten sopivalla tavalla.

Eettinen arviointi kestää läpi aineistonkeruun ja tutkimuksen kehittyessä tutkija

varmistaa yhä uudestaan tutkimukseen osallistuvilta ihmisiltä, että he ymmärtävät tutkimuksen luonteen, haluavat osallistua siihen ja ymmärtävät aineiston mahdolliset käyttötarkoitukset. Koska tutkijalle usein muodostuu pitkäkestoisia, henkilökohtaisia suhteita tutkittaviin ihmisiin, tutkijaa sitoo eettinen vastuu tutkittaviin vielä pitkälle aineistonkeruun jälkeen.

ETNOGRAFIAN ERITYISPIIRTEET TULISI HUOMIOIDA EETTISESSÄ ARVIOINNISSA

Edellä mainitut yksittäiset ominaispiirteet eivät välttämättä liity ainoastaan etnografiaan. Juuri etnografiassa ne kaikki määrittävät kuitenkin erityisen keskeisellä tavalla tutkimuksen luonnetta ja sen eettisiä periaatteita.

Etnografisen tutkimuksen ja aineiston erityispiirteet tulisi huomioida tutkimuksen eettisessä arvioinnissa. Eettisesti kestävässä etnografisessa tutkimuksessa tutkija on arvioinut monipuolisesti omaa asemaansa sekä tekemänsä tutkimuksen ja siitä syntyvien julkaisujen vaikutusta tutkimukseen osallistuvien ihmisten elämään. Tutkija osoittaa tutustuneensa huolellisesti tutkimaansa kontekstiin ja ennakoineensa esimerkiksi tutkimuksen mahdollisia vaikutuksia tutkittaville ihmisille ja yhteisöille.

Tutkimussuunnitelmasta tulee käydä ilmi, miten tutkija minimoii riskit ja estää aineiston väärinkäytön tutkimuksen aikana ja sen

jälkeen. Tutkijan on osoitettava, että hän ymmärtää pitkäkestoisesta tutkimusasetelmasta ja henkilökohtaisesta tutkimusotteesta nousevat erityiset eettiset kysymykset.

Samaan aikaan etnografiselta tutkijalta ei voi velvoittaa eettisen toimikunnan konsultaatiota tai eettisen arvion virallista päivittämistä joka kerta, kun tutkimuksen fokus tai kiinnostuksen kohteet muuttuvat, sillä tällaiset muutokset ovat luonnollinen osa menetelmää. Etnografisen tutkimuksen kohdalla on perusteltua ottaa käyttöön EU:n yleisen tietosuoja-asetuksen GPDR:n edellyttämät ja Suomen tietosuojalain tietelle ja journalismille sallimat poikkeukset aineiston keruun ja käsittelyn osalta täydessä muodossaan.

—
Heidi Härkönen on sukulaisuuden, elämänsä kaaren ja digitalisaation politiikan tutkimukseen erikoistunut antropologi ja valtiotieteen tohtori, joka työskentelee Helsingin Yliopiston sukupuolentutkimuksen oppiaineessa Koneen Säätiön rahoittamana apurahatutkijana.

Henni Alava on lääketieteen ja uskonnon antropologiasta kiinnostunut valtiotieteen tohtori, joka toimii akatemiaturkijana Tampereen yliopistolla.

Matti Eräsaari on talous- ja arvokysymyksiin erikoistuva valtiotieteen tohtori, joka työskente-

Tuomas Tammisto tutki väitöskirjassaan Papua-Uuden-Guinean Pomion maakunnassa paikallisten ihmisten suhdetta ympäristöönsä ja maankäytön muutoksia laajamittaisten hakkuiden ja öljypalmuplantaasien laajentamisen kontekstissa. Kuvassa hän seuraa maakiistan sovittelutilaisuutta Sampunin kylässä.

lee yliopistotutkijana Helsingin yliopiston sosiaali- ja kulttuuriantropologian oppiaineessa.

Tuomas Tammisto on ympäristökysymyksiin erikoistunut valtiotieteen tohtori, joka työskentelee akatemiaturkijana Tampereen yliopiston yhteiskuntatutkimuksen yksikössä.

Jukka Jouhki on yhteiskuntatutkimuksen yliopistonopettaja Tampereen yliopistossa ja Suomen Antropologisen Seuran puheenjohtaja.

Henri Weijo on markkinoinnin professori ja kulutuskulttuurin tutkija Aalto yliopistossa.